

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSURG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekezésség a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schvéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finanszírozási háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában

A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772

A lengyel–litván állam és a Moszkvai Nagyfejedelemségből kiemelkedő cári Orosz Birodalom között zajló több évszázados kulturális, (geo)politikai és végső soron katonai szembenállás a 18. század végén az oroszok győzelmével ért véget. 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben, három lépésben az Orosz Birodalom és szövetségesei, Poroszország és a Habsburg Birodalom felosztották egymás között és végleg eltüntették Európa térképéről a Rzeczpospolitát.

Ez a történelmi esemény évszázadokra – máig hatóan – meghatározta a kelet-közép-európai régió történetét. A lengyel–litván állam 1772-es, első felosztásának 250. évfordulója alkalmából 2022. november 24-én az MTA Magyar–Lengyel Történész Vegyes Bizottságának magyar tagozata és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszéke tudományos konferenciát szervezett *Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában: a Rzeczpospolita első megcsonkítása* címmel. A tanácskozást azal a céllal rendeztük, hogy felmérjük, hol tart ma a téma kutatása a magyar polonisták és ruszisták körében. A *Világtörténet* lapjain az ülészakon elhangzott előadások tanulmányokká szerkesztett változatát adjuk közre.

Mindenekelőtt érdemes tisztázni az írásokban használt fogalmakat, elsőként a „Rzeczpospolita” jelentését. Az elmúlt évtizedekben az angolszász szakirodalomban egyre inkább teret nyert a „lengyel–litván államközösség” használata az 1569-ben megkötött lublini unió utáni időszak esetében, a korábban a lengyel jogi és köznyelvben meghonosodott „Rzeczpospolita” kifejezés viszont egyre inkább kiszorult. Ily módon fogalmilag is kettéválik a lublini unió előtti korszak, amelyet „lengyel–litván unióként” írnak le (itt nyilvánvalóan perszonáluniót kell értenünk alatta), illetve a lublini unió utáni korszak, amelyet „lengyel–litván államközösségként” (*commonwelth*) határoznak meg. Itt csak néhány példát említek a legújabb angol nyelvű szakirodalomból: Robert I. Frost oxfordi történész *The Making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569* című alapmunkáját, amelyet lengyelre is lefordítottak, illetve Richard Butterwick *The Polish–Lithuanian Commonwealth, 1733–1795* című monográfiáját.¹ Mindkét könyvet magas szakmai díjjal ismerték el Lengyelországban.

1 Frost, Robert I.: *The Oxford History of Poland–Lithuania. Vol. I. The Making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569*. New York, 2015; Butterwick, Richard: *The Polish–Lithuanian Commonwealth, 1733–1795: Light and Flame*. New Haven, 2020.

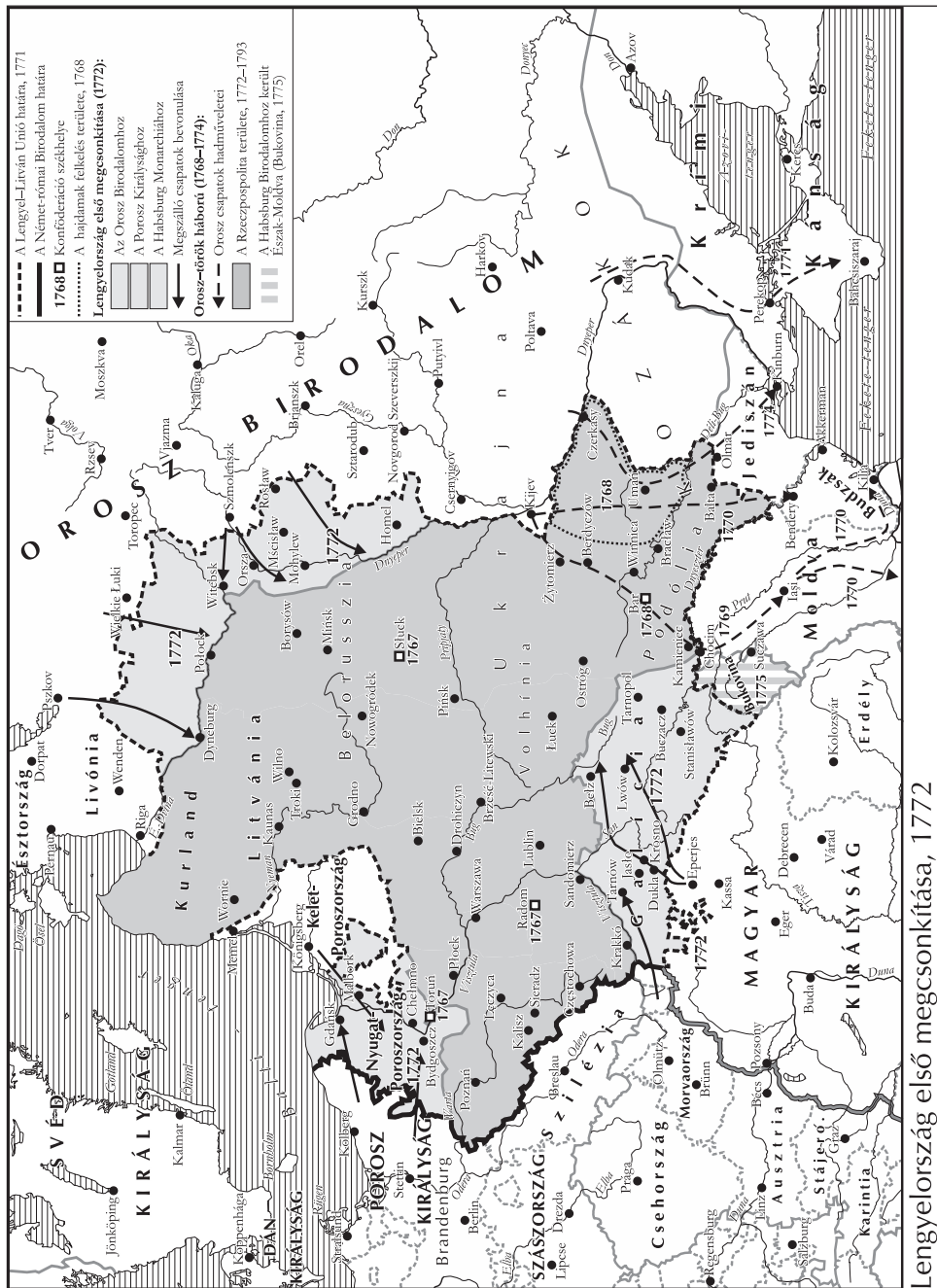
Használja az „államközösség” kifejezést a két lengyel történész, Andrzej Chwalba és Krzysztof Zamorski által szerkesztett *The Polish-Lithuanian Commonwealth* című, 2021-ben, a Routledge-nél megjelent tanulmánykötet is.²

A konferencián és az itt közölt tanulmányokban is Gebei Sándor álláspontját érvényesítettük, nevezetesen azt, hogy semmiképpen nem helytálló, ha az angolszász szakirodalomban használt *commonwealth*-et a lengyel-litván viszonyokra vetítjük, ez a fogalom ugyanis az 1707-ben létrehozott angol-skót államszövetségre vonatkozik. Véleményünk szerint egyfelől ahistorikus egy korábban létrejött állami képződményt egy később, más történelmi időben és térben született fogalommal leírni, másfelől a kelet-közép-európai *tartalom* semmiképpen sem azonosítható az egyesülési törvény után létrejött Nagy-Britannia Királyságával. Éppen ezért maradtunk a lengyel nyelvből kölcsönzött „Rzeczpospolita” fogalmának használata mellett, amely félreérthetetlenül a lengyel-litván közös államot jelöli.

Mit jelent és honnan ered a „Rzeczpospolita” kifejezés? A lengyel államot illető „Rzeczpospolita” (*res publica*) fogalom megalkotója a 12–13. században élt Wincenty Kadłubek krakkói püspök és krónikaíró, aki a krónikáját egy Cicerótól vett idézettel kezdte, majd egy erős és törvénytisztelő állam ideális képét rajzolta meg. Kadłubek a római író köztársasággal kapcsolatos nézeteit a 12. századi realitásokhoz igazítva azt állította, hogy Lengyelország nem egy uralkodó tulajdona, hanem egy törvénnyel szabályozott, választott uralkodókkal rendelkező társadalom. Kadłubek szerint az így értelmezett köztársaságnak a szabad emberek hazájává (*patria*) kell válnia, amelyet az egy nemzetet (*identitas est mater societatis*) alkotó polgárok (*cives*) vitézsége véd meg. Kadłubek számára a lengyelek ősi szabadsága a legmagasabb érték. A legnagyobb gazember az, aki nem sajnálja az elveszített szabadságot, és a legrosszabb uralkodó az, aki elveszi a köztársaság polgárainak szabadságát. Ezzel együtt a 17. századig az állam hivatalos neve nem „Rzeczpospolita”, hanem „Lengyel Királyság és Litván Nagyhercegség” volt, a nemzetközi szerződésekben és diplomáciai iratokban pedig a latin megfelelőjét (*Regnum Poloniae Magnusque Ducatus Lithuaniae*) használták. A „Rzeczpospolita” elnevezést az 1569-es lublini unió eredményeként létrejött lengyel-litván állam, a „Rzeczpospolita Obojga Narodów” (*Res Publica Utriusque Nationis*) vonatkozásában kezdték el használni. A történetírásban és a köznyelvben gyakran „nemesi köztársaságként” vagy „első köztársaságként” említik a lengyel-litván államot.

Már a konferencia szervezése során felmerült egy másik, fogalomhasználatot érintő kérdés: vajon pontos-e a lengyel és a nemzetközi historiográfiában, valamint a köznyelvben meghonosodott „felosztások” fogalom, és ha nem, akkor milyen meghatározás használható helyette. Szintén Gebei Sándor vetette fel, hogy az 1772. és az 1793. évi eseményekre a bevett „első és második felosztás” helyett pontosabb lenne a „megcsonkítás” kifejezést használni, mivel ekkor még megmaradt a Rzeczpospolita államisága. A végleges „felosztásra”, tehát a maradék területen való osztozkodásra csak 1795-ben került sor. Ebben a kérdésben nem alakult ki

2 *The Polish-Lithuanian Commonwealth: History, Memory, Legacy*. Edited by Andrzej Chwalba, Krzysztof Zamorski. New York, 2021. (Routledge Research in Early Modern History.)

olyan mértékű egyetértés, mint a „Rzeczpospolita” használatában, mivel a „felosztás” nem csupán e három eseményt jelenti, hanem a lengyel köznyelv és szakirodalom az egész 1795 utáni korszak vonatkozásában használja. A három lépést „Lengyelország felosztásainak” (*rozbiory Polski*), az Orosz Birodalmat, Poroszországot és a Habsburg Birodalmat „felosztóknak” (*zaborcy*), az 1918-ig terjedő időszakot pedig a „felosztások alatti” (*pod zaborem*) időszaknak nevezik a lengyel tudományosságban. A „megcsonkítás” fogalmának használatakor azt is figyelembe kell venni, hogy a Rzeczpospolitából nem 1772-ben szakítottak ki először részeket, hanem már 1667-ben megcsonkította az Orosz Birodalom a Dnyepertől keletre eső részek és a folyó nyugati partján fekvő Kijev elfoglalásával, illetve az észak felé terjeszkedő Oszmán Birodalom is jelentős vidékeket szakított ki az államból.

Jelen tematikus folyóiratszám tanulmányai számba veszik Lengyelország meggyengülésének belpolitikai okait és a lengyel szuverenitás korlátait. Elemzik az európai erőegyensúly-politika követelményeit, a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett változásokat, az egyes feltörekvő szomszédok külpolitikai doktrínáit és szándékait. Két tanulmány az egykori lengyelországi területeknek és az ott lakóknak az új körülményekhez való alkalmazkodását mutatja be. Ajánlom az olvasók figyelmébe a következő nyolc tanulmányt, bízva abban, hogy a kutatások tovább folynak, és az itt olvasható eredmények másokat is újabb kérdések megválaszolására inspirálnak.

Mitrovits Miklós

IMPERIAL EXPANSION IN CENTRAL EUROPE THE FIRST MUTILATION OF THE RZECZPOSPOLITA, 1772

The centuries-long cultural, (geo)political and ultimately military confrontation between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Tsarist Russian Empire, which emerged from the Moscow Principality, ended with the victory of the Russian Empire at the end of the 18th century. In three stages, in 1772, 1793 and 1795, the Russian Empire and its allies, Prussia and the Habsburg Empire, partitioned the Rzeczpospolita. The papers of this issue take stock of the domestic causes of Poland's weakening and the limits of Polish sovereignty, the requirements balance-of-power policy, changes in the international relations, and the foreign policy doctrines and intentions of some emerging neighbours. Two studies describe the adaptation of the former Polish territories and their inhabitants to the new circumstances.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schvéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

